

ظرفیت‌سنجی فضای مجازی با رویکرد تهدید الغائات آن با محوریت آیات ۱۱ تا ۱۴ سوره مبارکه یوسف

سید عسکر فهیم علوی^۱، محمد فکوری^۱

^۱ طلبه سطح چهار حوزه علمیه، گرایش قرآن و تعلیم و تربیت
a.fahimalavi@gmail.com, mfakoori1370@chmail.ir

چکیده

فضای مجازی با توجه به دوسویه بودن آن به نحوی می‌تواند برای فرزند مفید باشد و هم می‌تواند فضای انحرافی را در فرزندان ایجاد کند. با این رویکرد به آیات ۱۱ تا ۱۴ سوره یوسف تأسی شده است تا به ظرفیت‌سنجی مناسبی در جهت مواجهه با فضای مجازی عملکرد. امروزه با گسترده‌ی ابعاد فضای مجازی دغدغه‌ها نسبت به این فضا دوچندان شده است. از آنجا که ممکن است تهدیداتی از سوی محیط‌های حقیقی و مجازی همچنین دوستان و آشنایان در تربیت متربی دخیل باشند، لازم است آسیب‌شناسی جدی و دقیق در این حوزه صورت گیرد و بهتر آنکه از قرآن و حدیث استمداد طلبید و با محوریت الگوهای قرآنی انگیزه تربیت در خانواده‌ها را مضاعف کرد. داستان حضرت یوسف (ع) و برادرانش الگوی مهم تربیت فرزند است که با القا خصوصیت در محیط مجازی کارایی‌های مهمی به دنبال داشته و دارد. ظرفیت‌سنجی فضای مجازی با رویکرد تهدید الغائات آن در تربیت فرزند با محوریت قرآن از اولویت‌های جدی این پژوهش است که با رویکرد تحلیلی - توصیفی به نتایجی از قبیل؛ گام نخست انگیزه‌سازی این فضا به کمک تحریک کردن احساسات، اعتمادسازی، ارائه تضمین و در گام‌های بعدی به ترتیب همراهی، بازی نیاز ضروری، امنیت جانی، اعتذار، فریب قدرت‌نمایی است.

کلمات کلیدی: انگیزه سازی تربیتی، فضای مجازی، الغاء خصوصیت، سوره یوسف.

۱ مقدمه

گسترش علوم جدید در حوزه تکنولوژی و ایجاد فضاهای جدید علمی به‌روز از قبیل فضای مجازی یکی از مهم‌ترین موفقیت‌های بشر امروزی در قرن اخیر بوده که به‌طور قهری و فوق‌العاده مؤثر در تمامی عرصه‌های حیات بشری از جمله حوزه صنعت، پزشکی، تولیدی، دفاعی، ارتباطات، فرهنگی، اجتماعی و حتی سبک زندگی و تربیتی تأثیرگذار بوده است.

این گستره علم دارای ظرفیت‌های وسیعی است که به‌طور روزافزون در همه ساحت‌های بشری نقش‌آفرینی می‌کند و برای هر قشری به‌تناسب نیاز مفید و گاهی هم مضر است. گسترش تکنولوژی و

در کنار آن ایجاد بسترهایی برای استفاده از آن با عنوان فضای مجازی هم افراد جامعه را به نسبت نیازمندی و استفاده از آن مشغول کرده که برای قشری مفید و برای قشر دیگر مضر بوده و سبب دردهایی شده است. یکی از این طیف افراد جامعه که دائماً با فضای مجازی در ارتباط بوده و به راحتی جذب آن شده است، قشر جوان و نوجوان ماست که بنا بر اقتضائات سنی خود خواسته یا ناخواسته به این فضا گرایش پیدا کرده و وارد این فضا شده است تا حدی که دوری و ترک این فضا سبب اختلالات خاص روانی و عاطفی در بین آنان شده است.

به فراخور درگیر بودن با این فضا تأثیرگذاری و تأثیرپذیری هم در این فضا وجود دارد. جوانان با ورود به این محیط کاملاً بی‌مرز دچار بحران‌های عدیده‌ای چون تغییر در سبک زندگی و خانواده شده و حتی در برخی موارد با تحت تأثیر قرار دادن موازین افراد در خانواده و محیط کار موجب بروز مشکلات روحی، عاطفی و تربیتی چون بحران هویت، طلاق و نابودی روابط اعضای خانواده شده است.

از این رو، لازم است ضمن تبدیل تهدیدهای فضای مجازی به فرصت از آسیب‌های این فضا، آگاه شد و آن را به حداقل رساند. به همین منظور با آگاهاندن و آشنایی بیشتر افراد با این تهدیدها و توانمندسازی فضای فکری و روحی آنان تا حدی می‌توان از آسیب‌های ناخواسته و پنهان آن که در بلندمدت بروز می‌کند جلوگیری کرد.

دشمن برای رسیدن به اهداف شوم خود تا توان داشته است با الگو قرار دادن این شعار که «هدف وسیله را توجیه می‌کند» از هر راهی برای انگیزه‌سازی بهره می‌گیرد و با تحریک احساسات و عواطف مخاطبانش خاصه جوانان و نوجوانان همه را به کام تباهی و سقوط می‌کشانند تا به برخی از خواسته‌هایشان مانند گسترش فساد اخلاقی و فروپاشی بنیان خانواده‌ها به‌ویژه قشر مسلمانان برسد. دشمن با در دست داشتن این تکنولوژی در قالب شربتی خنک و شیرین اما محتوایی زهرآگین مهیا کرده به خورد مخاطبان جوان خویش می‌دهد و با القاء انگیزه‌های شیطانی به جای انگیزه‌های رحمانی (تحکیم روابط خانواده) به مخاطبینش (جوانان و نوجوانان) اعم از دختر و پسر آنان را اغوا می‌کند. بنابراین ضروری است خانواده‌ها برای دفع این تهدید، با جدیت و آگاهی لازم، نسبت به اعضای خانواده و اطرافیانشان حساسیت‌های لازم را داشته باشند.

در همین راستا از آنجا که فرهنگ قرآن به امر تربیت توجه خاص دارد، در صدد هستیم به‌عنوان نسخه هدایت و تربیت به یک دستورالعمل و نسخه تربیتی از آن برسیم تا با به‌کارگیری آن در محیط خانه و خانواده نسبت به درمان این معضل اقدامی انجام داده باشیم. بدین منظور پژوهش حاضر با بررسی آیات ۱۱ تا ۱۴ سوره یوسف و بیان آرای تفسیری مفسران و علمای تربیت به روش الغاء خصوصیت در مورد این چند آیه به بیان ظرفیت‌سنجی فضای مجازی با رویکرد تهدید الغائات آن می‌پردازد.

۲ فضای مجازی

هر فضای مجازی یا فضای سایبر از دو مفهوم مجزا از هم ادغام شده‌اند. مفهوم فضا در مقایسه با مفهوم مکان توصیف می‌شود «فضا در حقیقت دال بر همه‌جا و مکان دلالت بر جایی معین است و از همین‌رو است که تصور همه‌جا بسیار دشوارتر از جایی خاص است» (گل‌محمدی، ۱۳۹۶، ۴۴). اما واژه «سایبر» از ریشه‌ی

یونانی لغت کنترل گرفته شده و به صورت ترکیبی در واژه سایبرنتیک به کار رفته است. «مفهوم «سایبرنتیک» دلالت بر سیستم‌های کنترلی ابر تکنولوژی‌های رایانه‌ای به هم پیوسته، تکنولوژی جدید و واقعیات مصنوعی با راهبردهای دستیابی و کنترل سیستمی دارد. کاربرد دیگر واژه سایبر در ارتباط با مفهوم دیگری تحت عنوان ارگانیسم سایبر است این واژه دلالت بر امتزاج ماشین و ارگانیسم انسانی و حاصل پیوند بین طبیعت، جامعه و تکنولوژی است» (سیاح و همکاران، ۱۳۹۵، ۲). به نظر می‌رسد تعریف جامع این چنین است: «با شکل‌گیری تعاملات افراد انسانی بر بستر شبکه‌های به وجود آمده از اتصال فناوری اطلاعات به واسطه‌ی فناوری ارتباطات، به تدریج نظامات اجتماعی افراد بر بستر این شبکه‌ها شکل می‌گیرد در اثر این تعاملات، نظام‌های اجتماعی شکل می‌گیرد و سرجمع این نظام‌ها را فضای مجازی می‌نامند و این فضای مجازی در حکم فضای واقعی است» (احمدآبادی و همکاران، ۱۴۰۰، ش ۶۰، ص ۱۲۷-۱۵۷).

موضوع انگیزه‌سازی تربیتی از موضوعات جدید در دوره معاصر است؛ هر چند در گذشته برخی از اندیشمندان مسلمان در ضمن مباحث فلسفی، کلامی، اخلاقی و تفسیری خود به حسب استنباط خود از متون دینی اشاراتی به موضوع انگیزه یا انگیزش داشته‌اند، اما اثری که به طور مستقل به تمام مسائل آن پرداخته باشد را باید در کتب روان‌شناسی انگیزش جستجو کرد. در گذشته رسم نگارش بر این بوده که آن مباحث را در چارچوب اخلاق در زمینه مبانی رفتار (که انگیزه یکی از زیرمجموعه‌های آن است) مطرح می‌کردند؛ بنابراین می‌توان ریشه‌های این مباحث را در نوشته‌ها و آثار اخلاقی که به قصد تهذیب نفس نوشته شده، یافت، از جمله کتاب «الطب الروحانی» زکریای رازی که در آن اظهار می‌کند: رفتار یا ناشی از انگیزش عقلانی یا هوای نفسی است (زکریای رازی، بی‌تا) و کتاب «فصول منتزعه» فارابی به عوامل و فرایندهای مؤثر بر رفتارهای اخلاقی پرداخته است (ابونصر فارابی، ۱۴۰۵)، کتاب «رسائل» اخوان الصفا که رفتار انسان را محصول اخلاط چهارگانه و شرائط محیطی می‌داند که یکی از منابع مهم در زمینه انگیزش با رویکرد اخلاقی محسوب می‌شود (اخوان الصفا، ۱۹۹۵). «تهذیب الاخلاق» ابن هیثم به مباحث انگیزه اشاره دارد که انگیزه را به انگیزه‌های بسیط و مرکب طبقه‌بندی کرده است (عدی بن هیثم، ۱۳۶۵). کتاب جامع السعادات مرحوم نراقی انگیزه رفتارهای اخلاقی را بررسی کرده است (نراقی، ملا محمد مهدی، ۱۳۸۳) و ... در زمینه مورد بحث، مقاله «راهکارهای تربیت دینی در فضای مجازی با تأکید بر آموزه‌های قرآن و سیره رضوی» (مجتبی نوروزی، ۱۳۹۶) و مقاله «راهکارهای اخلاقی - قرآنی در ارتقای سواد استفاده از فضای مجازی در خانواده» (اعظم پرچمی، ۱۳۹۶)، کتاب «روان‌شناسی در قرآن، مفاهیم و آموزه‌ها» به بحث انگیزش در قرآن به اختصار اشاره کرده است (محمد کاویانی، ۱۳۹۵). کتاب «انگیزش و هیجان، نظریه‌های روان‌شناختی و دینی» به مباحث انگیزش پرداخته است (محمد صادق شجاعی، ۱۳۹۵). اما در هیچ یک از منابع در خصوص انگیزه‌سازی تربیتی در فضای مجازی به صورت مستقل بحث نشده است.

۳ رویکرد آیات ۱۱ تا ۱۴ سوره مبارکه یوسف

قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ (۱۱) أَرْسَلَهُ مَعَنَا غَدًا يَزْتَعِ وَيَلْعَبُ وَ إِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (۱۲) قَالَ إِنِّي لَيَحْزَنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ (۱۳) قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ وَ

نَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذَا لَخَاسِرُونَ (۱۴)؛ (و برای انجام این کار، برادران نزد پدر آمدند و) گفتند: «پدر جان! چرا تو درباره (برادرمان) یوسف، به ما اطمینان نمیکنی؟! در حالی که ما خیرخواه او هستیم * فردا او را با ما (به خارج شهر) بفرست، تا غذای کافی بخورد و تفریح کند؛ و ما نگهبان او هستیم * (پدر) گفت: «من از بردن او غمگین میشوم؛ و از این میترسم که گرگ او را بخورد، و شما از او غافل باشید» * گفتند: «با اینکه ما گروه نیرومندی هستیم، اگر گرگ او را بخورد، ما از زیانکاران خواهیم بود (و هرگز چنین چیزی) ممکن نیست!» از آنجا که هر سوره و آیه به عنوان مصداق تام و رسمی سخن حکیمانه الهی است از طرفی دارای اتحاد و انسجام در بین آیات یک سوره و بین سایر آیات است و از طرف دیگر داشتن غرض هدایتی در آن مورد خاص است که با تدبر در فصل‌های سوره (دسته بندی آیاتی که با هم یک سیاق را شکل می‌دهند) حاصل می‌شود. این دسته از آیات سوره یوسف (۸ الی ۱۸) به کید برادران و کیفیت عملی کردن این نقشه اشاره دارد. لذا غرض از این آیات و خاصه چند آیه ۱۱ الی ۱۴ بحث حسادت برادران به یوسف و طراحی توطئه برای نابودی او اشاره دارد که منجر به دور کردن یوسف از دامن امن و پر مهر پدر که کانون رشد و اعتلا محسوب می‌شود. آنان با اصراری که از خود نشان دادند اجازه می‌گیرند تا یوسف را با خود برای بازی به صحرا ببرند، هر چند حضرت یعقوب به این مسئله راضی نبود ولی بنا بر شرایطی این اجازه را صادر کرد. در این رابطه آنچه از آیات ۱۱ تا ۱۴ سوره یوسف به دست می‌آید این است که غرض، شناخت آسیب‌های اخلاقی (حسد) و مبارزه با آن است که سبب دشمن‌تراشی (برادران) از سوی نزدیک‌ترین افراد به شخص می‌شود؛ که معنای منسجم آن دور ساختن نوجوان و جوان از بستر اجتناب و اعتلاء در اثر حسادت است (صبحی، تدبر در قرآن، ج ۳، سوره یوسف).

۱.۳ گام نخست: در انگیزه‌سازی فضای مجازی

آیه شریفه ۱۱ سوره مبارکه یوسف در واقع طرح گفتگویی بین برادران حضرت یوسف (علیه السلام) با پدر را بیان می‌کند که برای بردن او و اجرای سوء قصد به جان برادر و رسیدن به خواسته‌های‌شان طرح شده است. با توجه به اینکه قرآن فرازمانی و فرامکانی است، چگونه می‌توان از آیات قرآن در عصر حاضر بهره جست؟ مرحوم آیت الله معرفت (ره) در این باره فرمودند: «ما یک قاعده چهار مرحله‌ای را می‌توانیم برای بطن‌یابی دست پیدا بکنیم تا بتوانیم در هر عصری بر مصادیق جدید منطبق کنیم که عبارتند از: الف: به دست آوردن هدف آیه، ب: الغای خصوصیات غیر مؤثر در هدف اصلی آیه، ج: به دست آوردن قاعده کلی از آیه، د: تطبیق قاعده بر مصادیق جدید» (معرفت، ۱۳۹۵).

از طریق این قاعده می‌توان این مراحل را در آیات ۱۱ تا ۱۴ سوره یوسف پیاده کرد:

- الف: هدف آیات: هشدار دادن به پدران در مورد فرزندان
- ب: از خصوصیات فرعی آیات دست بر می‌داریم: مانند سرزمین فلسطین، خانواده حضرت یعقوب (علیه السلام) و زمان قصه
- ج: به دست آوردن قاعده کلی از آیه: هر پدری باید مراقب فرزندان خود باشد که توطئه‌گران باعث

جدایی فرزندان از والدین نشوند.

- د: تطبیق قاعده بر مصادیق جدید: هر پدری (یا حتی ملت‌ها) در هر عصری مواظب فرزندان و استعداد‌های درخشان خود باشند.

بنابراین با توجه به این مراحل، به الغاء خصوصیت از آیات مذکور می‌پردازیم.

۱.۱.۳ تحریک کردن احساسات

در گام اول از راه تحریک احساسات با خطاب «یا اَبانا» ذکر شده، که سعی شده تا انگیزه‌سازی برای جلب احساسات و عواطف پدر، رضایت او را جلب کنند تا به خواسته آنان پاسخ مثبت دهد. علامه طباطبایی در ذیل این آیه می‌فرماید: «... و همین عبارت خود در برانگیختن عواطف پدری و مهر نسبت به فرزند تأثیر به‌سزایی داشته است.» (علامه طباطبایی، ۱۴۱۷: ۱۱/۱۳۱) و در تفسیر نمونه چنین آمده: «برادران یوسف پس از آنکه طرح نهایی را برای انداختن یوسف به چاه تصویب کردند به این فکر فرو رفتند که چگونه یوسف را از پدر جدا سازند؟ لذا طرح دیگری برای این کار ریخته و با قیافه‌های حق بجانب و زبانی نرم و لین آمیخته با یک نوع انتقاد ترحمانگیز نزد پدر آمدند و گفتند: «قَالُوا يَا أَبَانَا...» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۹/۳۲۹). در این باره فضای مجازی هم از احساسات فرزندان سوء استفاده کرده و آن را تحریک می‌کند تا در عرصه‌های مختلف پاسخ مثبت دریافت کند. از این رو والدین باید نسبت به پلتفرم‌ها، سایت‌ها و ... شناخت کافی داشته باشند تا فرزند را در این مسیر به‌سلامت هدایت کنند.

۲.۱.۳ اعتمادسازی

در گام دوم از راه اعتمادسازی وارد شدند تا رضایت پدر را جلب کنند؛ لذا آیه شریفه می‌فرماید: «مَا لَكَ لَا تُؤْمِنًا عَلَىٰ يَوْسَفَ» گفتند: «پدر جان! چرا تو درباره (برادرمان) یوسف، به ما اطمینان نمی‌کنی؟!». صاحب تفسیر روان جاوید به این بحث اشاره دارد: «برادران حضرت یوسف علیه السلام بعد از اخذ تصمیم راجع بآن حضرت به پدر بزرگوار خود عرضه داشتند که جهت چیست که به ما اعتماد و وثوق نداری و ایمن نیستی از ما بر یوسف ...» (ثقفی تهرانی، ۱۳۹۸: ۳/۱۲۶). در واقع از این فراز آیه این حقیقت آشکار می‌گردد که برادران یوسف به فزونی نفرت و نیروی جوانی و اقتدار ظاهر گروه خویش می‌بالیدند، به‌گونه‌ای که این امکانات و اقتدار آنان را مست و مغرور ساخته بود و از این غرور پوشالی دم از اطمینان می‌زنند تا به خواسته‌هایشان برسند. فضای مجازی هم برای فرزند به‌دنبال ایجاد اعتماد است تا او را نسبت به این فضا متکی کند و در جاهای مختلف از او سوء استفاده کند.

۳.۱.۳ ارائه تضمین

گام آخر ارائه تضمین به پدر برای جلب توجه او برای حفظ جان یوسف از ناحیه خودشان است تا اطمینان سازی کنند: «وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ»؛ در حالی که ما مسلماً خیر خواه او هستیم. علامه طباطبایی در تفسیر آیه بیان می‌فرماید: «... پس در کلام خود ترتیب طبیعی را رعایت کرده، اول گفتند که او از ناحیه ما تا استیم و

است ایمن است، ... پس معلوم میشود جمله «إِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ» تأمین جانی یوسف از ناحیه آنان به طور دائم است» (علامه طباطبایی، ۱۴۱۷: ۱۱/۱۳۱).

فضای مجازی با در نظر گرفتن این مسیر می تواند فرزند را به مسیر انحراف سوق دهد. زیرا دشمنان برای ضربه زدن و فروپاشی کانون خانواده هرگز صریح و بدون استتار وارد میدان نمی شوند، بلکه برای اینکه بتوانند طرف را غافلگیر کنند، و مجال هر گونه دفاع را از او بگیرند گام های گوناگونی بر می دارند و انگیزه سازی می کنند تا کارهای خود را در لباس های فریبنده اجراء کنند، مانند فعل برادران یوسف در آیات فوق که نقشه مرگ یا تبعید او را با تحت پوشش عالی ترین انگیزه سازی و عواطف برادرانه پنهان ساختند، یک انگیزه سازی که هم برای یوسف تحریک آمیز بود و هم برای پدر ظاهراً قابل قبول بود. این همان روشی است که ما در زندگی روزمره مان از دشمنان قسم خورده خود در سطح وسیع خصوصاً در مسائل تربیتی با آن روبرو هستیم که با لباس های گوناگون تحت عنوان کمک های اقتصادی، روابط فرهنگی، حمایت از حقوق بشر، رسانه و فضای مجازی مانند رایگان بودن استفاده از فضای رسانه برای مسلمانان و ... بر ما تحمیل می کنند. مقام معظم رهبری در این خصوص می فرماید: «دشمن از راه اشاعه فرهنگ غلط فساد و فحشا سعی می کند جوان های ما را از دست ما بگیرد. کاری که از لحاظ فرهنگی دشمن می کند تنها یک تهاجم فرهنگی نیست، بلکه باید گفت یک شیخون فرهنگی، یک غارت فرهنگی و یک قتل عام فرهنگی است. امروز دشمن دارد این کار را با ما می کند» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با فرماندهان نیروی مقاومت بسیج، ۲۲ تیر ۱۳۷۷).

لذا در این آیات برخورد دشمنان را با والدین به تصویر می کشد که برای رسیدن به اهداف خود گام های متعددی را بر می دارند که با الغاء خصوصیت از آن می توان به آن دست پیدا کرد:

۱. در گام اول دشمن سعی می کند جوانان را از اطراف ولایت خانواده و والدین دور نماید که این مسئله ابتدا با انگیزه سازی و دل بسته سازی به خود انجام می دهد؛ بدین صورت که او تحت هر شرایطی با حیل های مختلف با بهترین امکانات و به دفعات، به سمت جوانان می آید تا آنان را جذب خود نماید. یکی از در دست ترین چیزها برای این امر در عصر حاضر، محیط فضای مجازی است. «قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ»

۲. در گام دوم با تبلیغات گسترده خصوصاً در فضای مجازی، برطرف کردن سوء ظن و به بهانه استقلال فرزندان، هرگونه اطمینانی را به والدین ارائه می دهد تا بتواند آنها را از والدین جدا کند. «يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ»

۳. در گام سوم دشمن برای انگیزه سازی والدین، به نقد از آنها می پردازد تا بتواند تحریک احساس نماید و بتواند فرزندان خودشان را از خود جدا کند. «مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا»

۴. در گام چهارم دشمن با تغییر ماهیت خود و مقصر جلوه دادن دیگران سعی دارد یک تغییر در والدین ایجاد نماید تا از این طریق به اهداف خود که جداسازی فرزندان باشد برسند «وَأِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ»

۵. در گام پنجم دشمن تحت عنوان خیرخواهی وارد عرصه تربیتی می‌شود تا بتواند والدین را فریب دهد، همان‌طور که از روز اوّل، بشر به اسم خیرخواهی فریب خورده است. شیطان نیز برای اغفال آدم و حوا گفت: من خیرخواه شما هستم: «وَوَقَّاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِثْلُ نَاصِحِينَ»؛ و برای آنها سوگند یاد کرد که من برای شما از خیرخواهانم (اعراف، ۲۱) (قرائتی، ۱۳۸۳: ۴/۱۶۶).

۲.۳ گام دوم: در انگیزه‌سازی فضای مجازی

خداوند در آیه ۱۲ این سوره برای برادران حضرت یوسف (علیه السلام) گام‌های دیگری را برای رسیدن به اهدافشان مطرح می‌کند: «أَرْسَلْنَاهُ مَعَنَا غَدًا يَزْتَعُ وَيَلْعَبُ وَ إِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ»؛ فردا او را با ما (به خارج شهر) بفرست، تا غذای کافی بخورد و تفریح کند؛ و ما نگهبان او هستیم. در این آیه نکاتی نهفته است که تشکیل‌دهنده‌ی گام دوم است.

۱.۲.۳ همراهی

در فراز اول این آیه فرزندان حضرت یعقوب از پدر درخواست می‌کنند تا او را به همراه آنان بفرستد که می‌فرماید: «أَرْسَلْنَاهُ مَعَنَا غَدًا»، او را همراه ما به صحرا بفرست. آنها به سبب فریفتن پدر از تعبیر «با ما بودن» استفاده کردند تا اینکه دل پدر را به دست آورند و پدر بدانند که ما او را همراهی می‌کنیم، خیال شما راحت باشد.

۲.۲.۳ بازی نیاز ضروری

در فراز دوم به نیازهای ضروری بچه‌ها (که بازی و تفریح باشد) اشاره دارد: «يَزْتَعُ وَيَلْعَبُ»؛ غذای کافی و تفریح. «يَزْتَعُ» از رتع به معنای فراوانی میوه و گیاه است و نوعاً در چریدن حیوانات استعمال میشود و در مورد انسان هم اگر از میوه‌های صحرا تغذیه کند استعمال میشود (جعفری، یعقوب، ۱۳۷۴). يَزْتَعُ: به معنای: ۱- بازی کند. ۲- لذت ببرد. اصل آن «یرتعی» بوده، چون جواب امر است «یا» حذف شده است. ثلاثی مجرد آن «رعی» است (سید کریمی حسینی، ۱۳۸۲). کلمه «رتع» به معنای آزادانه چریدن حیوان و آزادانه گردش کردن و میوه خوردن انسان است (علامه طباطبایی، ۱۴۱۷: ۱۱/۱۳۱). پس بیانگر این است که به‌نوعی به فضای نیازمندی‌های قشر نوجوان اشاره کند تا بتواند تأثیر کلام خویش را بر خواننده داشته باشد. در عصر نوین بازی رایج فرزندان سرگرم شدن در فضای مجازی و بازی‌های خشن و ... در این فضا است. بنابراین دشمن با وعده «نیاز ضروری فرزند، بازی کردن است» به میدان می‌آید. آیا فقط بازی در فضای مجازی نیازمندی فرزند است؟ در حالی که بازی‌های فکری و ورزشی دیگری وجود دارد که فرزند در آن تحرکات مغزی و جسمی دارد و برای رشد او تأثیر بسزایی دارد.

۳.۲.۳ امنیت جانی

در فراز سوم به تأمین امنیت جانی او از تهدیدهای محیط اطراف و دشمن خارجی می‌پردازد: «وَوَقَّاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِثْلُ نَاصِحِينَ»؛ و ما نگهبان او هستیم. به عبارت دیگر به‌طور حتم در صحراء پیوسته او را مراقبت خواهیم کرد و

از هر خطر و پیشامدی او را حفظ خواهیم نمود. بنابراین در دو جمله «وَأَنَا لَهُ لَنَاصِحُونَ» و «وَأَنَا لَهُ لَحَافِظُونَ» کلام را به چند وجه تأکید کردند: ۱. به «ان»، ۲. به «لام»، ۳. کلام به صورت جمله اسمیه آمده است. در هر دو جمله به نوعی پدر را دلخوش ساختند، گویا گفتند: چرا ما را بر یوسف امین نمیدانی، اگر از ناحیه ما بر جان او میترسی که مثلاً ما سوء قصدی نسبت به او داشته باشیم این را بدان که ما یقیناً و به طور مسلم خیرخواه او هستیم، و اگر بر جان او از غیر ما میترسی که مثلاً ما در محافظتش کوتاهی کنیم و در نتیجه پیشامد سویی برایش بشود که ما یقیناً و به طور مسلم حافظ اویم (علامه طباطبایی، ۱۴۱۷: ۱۱/۱۳۱-۱۳۲).

بنابراین فراز آیه شریفه مانند آیه قبل، برخورد دشمنان را با والدین به تصویر می کشد که برای رسیدن به اهداف خود گام‌های دیگری را در ادامه گام‌های قبلی تعقیب می کنند که با الغاء خصوصیت از آن می توان به آن دست پیدا کرد: «أَرْسَلُهُ مَعَنَا عَدَاً يَزْتَعُ وَيَلْعَبُ وَ إِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ»

۱. در فراز اول (بعد از انگیزه سازی، تبلیغات گسترده، جذاب سازی، اطمینان سازی و خیرخواهی) دشمن درخواست خودش را مطرح می کند که این درخواست او در راستای علایق فرزندان است: «أَرْسَلُهُ»

۲. در فراز دوم به اقناع والدین و جلب رضایت آنان می پردازد به این معنا که نوجوانان به صورت ذاتی نیازمند تفریح و ورزش هستند، این قوی ترین منطقی است که هر یک از والدین را می تواند در دام دشمن بیندازد، همان منطقی که توانست حضرت یعقوب (علیه السلام) را تسلیم خواسته فرزندان کند، این که یوسف نیاز به تفریح دارد: «يَزْتَعُ وَيَلْعَبُ»

۳. در فراز سوم درخواست خودش را مطابق نیاز فرزندان مطرح می کند که خوردن و بازی کردن باشد و از نیازهای جدا ناشدنی هر نوجوان یا جوانی است: «يَزْتَعُ وَيَلْعَبُ»

۴. در فراز چهارم دشمن امروزه بعضی از بازی های رایانه ای را در راستای اهداف خود در محیط فضای مجازی تولید و به صورت رایگان در اختیار مخاطبان قرار می دهد تا از این طریق به خواسته های خودش برسد. به عبارت دیگر نه تنها دیروز، بلکه امروز و حتی در آینده نیز به نام بازی به ویژه در فضای مجازی، جوانان را از هدف اصلی جدا و در غفلت نگه خواهند داشت. بازی ها را جدی می گیرند تا جدی بازی تلقی شود (قرائتی، ۱۳۸۳: ۴/۱۶۷). مانند بسیاری از کارتون ها و انیمیشن هایی که در تلویزیون برای بچه ها پخش می شود و والدین بعضاً از محتوای آن اطلاعی ندارند.

۵. در فراز بعدی دشمن با استفاده از فضای مجازی از سویی با شیوه های مختلف نوجوانان و جوانان را تحریک می کنند و از طرف دیگر والدین را در بن بست قرار می دهند تا تحت خواسته های فرزندان قرار بگیرند. به عبارت دیگر چنان نقشه ماهرانه ای را تنظیم می کنند که والدین به ناچار تن به خواسته های فرزندان بدهند.

۳.۳ گام سوم: اعتذار والدین

در ادامه بحث به اعتذار والدین روی آورده می شود زیرا باید تمام جوانب مسئله در نظر گرفته شود از این رو خداوند از قول یعقوب (ع) می فرماید: «قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنَّ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذُّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ

غافلون» (یوسف، ۱۳)؛ (پدر) گفت: «من از بردن او غمگین میشوم؛ و از این میترسم که گرگ او را بخورد، و شما از او غافل باشید!»
این آیه شریفه در مقام بیان اعتذار حضرت یعقوب (علیه السلام) است به نوعی در این اعتذار، سه گام مطرح می شود:

۱. غمگین شدن به خاطر دوری از یوسف
۲. ترس از خورده شدن توسط گرگ
۳. غفلت برادران از یوسف (علیه السلام)

در مرحله اول حس درونی خود را نسبت به یوسف بیان می دارد. آیه نفرمود شما را امین نمیدانم تا حسدشان تحریک شود، بلکه گفت: من از این کار محزون میشوم. صاحب تفسیر اطیب البیان در این باره می نویسد: «چون تمام انس من و دل خوشی من به این است که او نزد من باشد و فراق و جدایی او بر من ناگوار است اگر بردید من محزون می شوم، بعلاوه برای او هم بیم دارم چون بچه است و قدرت بر دفع ندارد» (طیب سید عبد الحسین، ۱۳۷۸: ۱۶۳/۷).

در مرحله دوم به علت غمگین شدن می پردازد و می فرماید: «یعقوب (علیه السلام) در مقام بهانه جوئی و رد درخواست آنان، فرمود: ای فرزندان شما میدانید من محزون و غمگین خواهم بود از اینکه یوسف را از نظرم دور کنید و به همراه خود به صحرا ببرید. ای فرزندان اندوه و تأثر خاطر مرا مخواهید. یعقوب از نظر تأدب در سخن حزن و اندوه خاطر خود را سبب رد درخواست آنان قرار داد و معرفی نمود بدون این که به سبب حزن خود تصریح نماید که چنانچه یوسف را از نظرم دور نمایید و همراه خود به صحرا ببرید من غمگین و اندوهناک خواهم شد» (حسینی همدانی، سید محمد، ۱۴۰۴: ۲۶/۹).

مرحله سوم هم عذر و بهانه دیگر یعقوب (علیه السلام) از قبول درخواست فرزندان خود است که می فرماید: «بیابان و بستان جای گرگ و درندگان است، بیم آن دارم که شما سرگرم کار خود شده مانند سبقت به یکدیگر به دویدن در فضای آزاد و زمین پهناور و از یوسف دور گشته از حال و سرگذشت او غفلت ورزید. ناگهان گرگ از کمین درآید او را برباید و طعمه خود کند در حالی که شما از او غفلت ورزیده سرگرم کار خود استید» (همان).

در آیه ۱۳ سوره یوسف برخورد حضرت یعقوب (علیه السلام) با فرزندان را مطرح می کند که با الغاء خصوصیت از آیه می توان گفت با توجه به اینکه در عصر حاضر استفاده از فضای مجازی جزو ضروریات زندگی هر خانواده ای شده است، لذا طبیعی است که والدین نمی توانند فرزندان را از فضای مجازی دور نگه دارند؛ بهترین راه این است که والدین نحوه برخوردشان را متناسب با برخورد دشمنان تنظیم نمایند تا بتوانند در مقابل هجمه های دشمنان درست برنامه ریزی کنند و در واقع این تهدیدها را به فرصت تبدیل کنند. به عبارت دیگر، زبان سخن در فضای مجازی متفاوت است و باید آن زبان را فرا گرفت تا با جوانی که از طریق زبان نفوذ دشمن دچار تهاجم فرهنگی و تربیتی قرار گرفته است سخن گفت و او را آگاهی بخشید. لذا اگر دشمن

به لحاظ تربیتی تهاجم می کند ما باید با همان زبان جواب او را بدهیم تا جوان این مسائل را متوجه شود. «قالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَدْهَبُوا بِهِ وَ أَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذُّنْبُ وَ أَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ».

حضرت یعقوب (علیه السلام) در مقابل ایده پلید فرزندان گام هایی را برداشت تا مانع اجرای انگیزه سوء آنان گردد. الغاء خصوصیت این بخش می تواند به شرح ذیل باشد:

۱. در گام اول والدین باید در مقابل دشمن که کمر همت برای نابودی فرزندانمان بسته است از احساسات و اوضاع درونی خود به فرزندان خودشان گوشزد کنند و با تدابیری، پیشاپیش از آینده تاریک آنان جلوگیری کنند؛ چون آنان عرق خاصی نسبت به والدین دارند، لذا رفتار و افکار والدین رویشان تأثیر خواهد گذاشت، بدین روی، والدین باید برای تربیت فرزندان خود نیز اهمیتی ویژه بورزد. «قالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي»

۲. در گام دوم با توجه به در دسترس بودن فضای مجازی، والدین ناچارند که به فرزندان اذن ورود به فضای مجازی بدهند چون بالآخره آنان برای نمو و پرورش، خواه ناخواه از محیط خانه جدا خواهند شد و اگر بخواهد همچون گیاه نورسته های دائماً در سایه درخت وجود والدین باشد، نمو نخواهند کرد، و آنان برای تکامل فرزندان ناچار باید تن به این جدایی بدهند، امروز گردش و تفریح است، فردا تحصیل علم و دانش و پس فردا کسب و کار و تلاش و کوشش برای زندگی، بالآخره جدایی لازم است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۹/ ۳۳۱). «قالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَدْهَبُوا بِهِ»

۳. در گام سوم عدالت برخوردی و تربیتی در بین فرزندان باید اجراء شود تا سایر فرزندان مظنون به برخورد بهتر نسبت به سایر فرزندان نشوند و به عبارتی زمینه حسادت را بین فرزندان فراهم نکنند. (هرچند امروزه با کاهش جمعیت ضربه شدیدی به کانون خانواده وارد شده و به دلیل تک فرزندی دیگر جایی برای برقراری عدالت وجود ندارد اما در این خصوص اگر خانواده ای دارای تک فرزند است حداقل باید والدین نقش فرزندان دیگر را بازی کنند تا خلاء تک فرزندی جبران شود.) تفسیر نور در این باره می گوید: «در این جا حضرت یعقوب (علیه السلام) از حسادت فرزندان آگاه بود و به همین دلیل به یوسف فرمود: خوابی را که دیدهای برای برادرانت بازگو مکن. ولی در اینجا حسادت آنان را مطرح نمیکند، بلکه خطر گرگ و غفلت آنان از یوسف را بهانه می آورد؛ به عبارتی حساسیتها را در نزد هر کس بازگو نکنیم و گر نه ممکن است علیه خود انسان مورد استفاده قرار گیرد» (قرائتی، ۱۳۸۳: ۴/ ۱۶۸).

۴.۳ گام چهارم: فریب قدرت نمایی

خداوند در ادامه آیه می فرماید: «قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذُّنْبُ وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذًا لَخَاسِرُونَ» (یوسف، ۱۴)؛ گفتند: «با اینکه ما گروه نیرومندی هستیم، اگر گرگ او را بخورد، ما از زیانکاران خواهیم بود (و هرگز چنین چیزی ممکن نیست)!

در این فراز از آیه برادران حضرت یوسف سه گام دیگر را مطرح می‌کنند: ۱. انگیزه‌سازی فرزندان حضرت یعقوب (علیه السلام) برای پدر، ۲. به رخ کشیدن نیروی جوانی، ۳. غرق در غرور جوانی.

۱. مرحله اول که از لام «لئن» استفاده میشود نیز برای دل خوش کردن پدر و به این منظور بود که اندوه را از دل او بیرون کنند تا مانع از بردن یوسف نشود (علامه طباطبایی، ۱۴۱۷: ۱۱/ ۱۳۲). به عبارت دیگر برای پدر انگیزه‌سازی می‌کنند تا نگران اتفاقات احتمالی نباشد.

۲. مرحله دوم غرق در نیروی جوانی می‌شوند که می‌گویند ما آن قدر قدرت داریم که در مقابل حمله گرگ‌ها بایستیم تا مبادا خطری متوجه یوسف شود و گفتند: ما گروه نیرومندی هستیم، اگر با این حال گرگ او را بخورد، ما از زیانکاران خواهیم بود، یعنی با قدرت و توانی که داریم هرگز امکان آن وجود ندارد که گرگ او را بخورد (جعفری، یعقوب، ۱۳۷۶: ۵/ ۳۵۱).

۳. مغرور شدن به این نیرو و قدرت.

در آیه ۱۴ این سوره «قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذُّبُّ وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذًا لَّخَاسِرُونَ» در جواب پدر ضمن اطمینان‌سازی، یک سری از ویژگی‌های خودش را مطرح می‌کنند که با الغاء خصوصیت می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. دشمن همیشه برای فرار از جواب اصلی و رها شدن از دام به ویژگی‌ها و خصوصیات بارز خودش اشاره می‌کند؛ مثلاً درباره فضای مجازی اگر گفته شود که باعث فروپاشی بنیان خانواده می‌شود می‌گویند ما آن قدر در فضای مجازی مطالب بارگذاری می‌کنیم که به همه نیازهای شما پاسخ داده باشیم. درحالی که به همان اندازه که مطالب مورد نیاز در فضای مجازی بارگذاری می‌کنند به همان اندازه مطالب غیر ضرور را هم بارگذاری می‌کنند که در راستای اهداف خودش است. «قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذُّبُّ وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ»

۲. دشمن همیشه با ظاهر فریبی و ابراز احساسات دروغین، که از دسیسه‌های افراد دور و منافق است به میدان می‌آید «إِنَّا إِذًا لَّخَاسِرُونَ» (قرائتی، ۱۳۸۳: ۴/ ۱۶۹).

۳. دشمن برای رسیدن به اهداف شوم خود حتی حاضر است که از آبرو و شخصیت خود صرف نظر کند «إِنَّا إِذًا لَّخَاسِرُونَ».

۴ نتیجه‌گیری

۱. جوامع بشری با پیشروی به سوی آینده علاوه بر پیشرفت‌ها، دچار آسیب‌های ناخواسته هم می‌شوند همین امر سبب می‌شود از ارزش‌های اخلاقی و تربیتی فاصله بگیرند و مورد تهدیدهای دشمن داخلی و خارجی قرار گیرند و دشمن با تغییر باورهای اعتقادی و فرهنگی و سبک زندگی آنان و با تغییر گرایش‌هایشان موجب فاصله گرفتن آنها از اصول توحیدی و تربیتی می‌گردد.

۲. دشمن از راه‌های مختلفی که برای جوان جذابیت دارد، مانند بازی‌ها و انواع تفریحات و تولید بازی نرم‌افزاری در فضای مجازی بچه‌ها را از خانواده‌ها ربوده است تا به اهداف شوم خود برسد.

۳. عناوین کاذبی چون فرار مغزها، عدم توجه به جوانان و نخبگان، حفظ امنیت رفاه بیشتر، ناامیدی در زندگی آینده و ... از جمله اموری است که به‌عنوان تهدید از سوی دشمن به‌همراه لغات مسموم، به ذهن خانواده‌ها انتقال داده می‌شود. قرآن به‌عنوان یکی از منابع اصیل در زمینه تربیتی، آن آسیب‌ها را به خانواده گوشزد می‌کند که آنها با هوشیاری و فراست می‌توانند با این تهدیدات مقابله کنند. از باب نمونه می‌توان با الغاء خصوصیات از آیات ۱۱ تا ۱۴ سوره یوسف به این مهم دست یافت.

مراجع

- [۱] ابن جزى، محمد بن احمد، ۱۴۱۶. التسهيل لعلوم التنزيل ناشر: دار الارقم بن ابي الارقم، بيروت، چاپ اول.
- [۲] استيفن پي رابينز، ۱۳۸۹. مدیریت رفتار سازمانی، مترجمان علی پارسائیان و سیدمحمد اعرابی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چ ۲۸.
- [۳] احمدآبادی، خیامی؛ فتحعلی، عبدالکریم، ۱۴۰۰. «تعریف و واکاوی مفهوم سواد فضای مجازی و نسبت سواد رسانه‌ای با آن»، نشریه دین و ارتباطات، ش ۶۰، صص ۱۲۷-۱۵۷.
- [۴] پنتریچ و شانک، ۲۰۰۲. کتاب انگیزش در تعلیم و تربیت، تلخیص: هاجر خباز.
- [۵] جعفری، یعقوب، ۱۳۷۴. تفسیر کوثر، ناشر: هجرت قم، چاپ اول.
- [۶] جعفری، یعقوب، ۱۳۷۶. تفسیر کوثر، ناشر: هجرت قم، چاپ اول.
- [۷] حسینی همدانی، سید محمد، ۱۴۰۴ هـ.ق. انوار درخشان، ناشر: کتابفروشی لطفی، تهران، چاپ اول.
- [۸] درویش، محیی‌الدین، ۱۴۱۵ هـ.ق. اعراب القرآن و بیانه، ناشر: دارالارشاد، سوریه، چاپ چهارم.
- [۹] دهخدا، علی‌اکبر و سیدجعفر شهیدی، ۱۳۷۷. مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم.
- [۱۰] رضایی اصفهانی، محمدعلی، ۱۳۸۷. تفسیر مهر، نشر دارالعلم، قم، چاپ اول.
- [۱۱] سیف، علی‌اکبر، ۱۳۸۳. روان‌شناسی پرورشی، نشر آگاه، تهران، چاپ هفتم.
- [۱۲] سید کریمی حسینی، سید عباس، ۱۳۸۲. تفسیر علیین، انتشارات اسوه، قم، چاپ اول.
- [۱۳] شجاعی، محمدصادق، ۱۳۹۱. نظریه‌های روان‌شناختی و دینی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- [۱۴] ثعالی، عبدالرحمن بن محمد، ۱۴۱۸ هـ.ق. جواهر الحسان فی تفسیر القرآن، ناشر: داراحیاء التراث العربی، بیروت، چاپ اول.
- [۱۵] ثقفی تهرانی، محمد، ۱۳۹۸ هـ.ق. تفسیر روان جاوید، انتشارات برهان، تهران.
- [۱۶] صدر، محمدباقر، ۱۴۰۹ هـ.ق. التفسیر الموضوعی و الفلسفة الاجتماعية فی المدرسة، بیروت، دار العالمیة.
- [۱۷] طباطبایی، سید محمدحسین، ۱۴۱۷ هـ.ق. المیزان فی تفسیر القرآن، دفتر انتشارات اسلامی، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم.
- [۱۸] طیب، سید عبدالرحیم، ۱۳۷۸. اطیب البیان فی تفسیر القرآن، انتشارات اسلام، تهران، چاپ دوم.
- [۱۹] طاهری و جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۵. حقیقت مجازی، تهران، مرکز ملی فضای مجازی.
- [۲۰] قرائتی، محسن، ۱۳۸۳. تفسیر نور، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، تهران، چاپ یازدهم.

- [۲۱] مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۴. تفسیر نمونه، ناشر: دارالکتب الإسلامیه، تهران، چاپ اول.
- [۲۲] معرفت، محمدهادی، ۱۳۹۵. علوم قرآنی، نشر سمت، قم، چاپ دهم.
- [۲۳] بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با فرماندهان نیروی مقاومت بسیج، ۲۲ تیر ۱۳۷۷.
- [۲۴] گل محمدی، احمد، ۱۳۹۶. جهانی شدن، فرهنگ، هویت، تهران، نشر نی، چاپ نهم.

